

Andrzej Chodubski

70 lat do różnorodności: mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 13, 395-408

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Chodubski*

70 lat do różnorodności. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

Często podkreśla się, że Polska od zarania dziejów nie była państwem jednolitym narodowo. W kształtowaniu życia politycznego wyraźnie zaznaczały się wpływy niemieckie oraz czeskie. Egzemplifikację tej rzeczywistości stanowiła już polityka zagraniczna Mieszka I i Bolesława Chrobrego¹. W procesie historycznym, w położeniu mniejszości narodowych i grup etnicznych ujawniała się duża zmienność i **różnorodność**. Charakterystyczna była zarówno znaczna przychylność wobec nich, jak i niechęć, która wyrażała się w upowszechnianiu negatywnych mitów i stereotypów na ich temat².

Rok, w którym kończyła się II wojna światowa, stał się szczególny w aspekcie kształtowania polityki władz polskich wobec mniejszości narodowych i grup etnicznych. Ujawniła się wielka niechęć wobec Niemców. W 1945 r. Rząd Tymczasowy wydał dekret o wykluczeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej, a w 1946 r. – o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa. Wskazano w nim, że *kto publicznie nawiązuje do waśni narodowościowych lub rasowych albo je pochwała, podlega karze więzienia do lat 5*³. Zmiana stosunku do Niemców zaczęła następować od połowy lat

* Prof. dr hab. Andrzej Chodubski, Uniwersytet Gdański, Gdańsk
e-mail: polac@ug.edu.pl

¹ A. Chodubski, *Mniejszości narodowe w dziejach polskiej cywilizacji*, [w:] *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1996, s. 44–45.

² E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn – Warszawa 1995, r. I.

³ DzU 1996, nr 30, poz. 192.

60., do czego przyczyniło się orędzie z 1965 r. biskupów polskich do niemieckich, w którym wypowiedziano słowa: *Udzielamy przebaczenia i prosimy o nie*⁴.

Tuż po zakończeniu II wojny światowej, w związku ze zmianami granic państwowych ujawniła się złożona sytuacja w położeniu Ukraińców⁵. Myślą przewodnią władz polskich było utworzenie państwa jednonarodowego. Jej urzeczywistnianie nie było łatwe, co wynikało z faktu, że świadomość odrębności narodowej miało ok. 2 – 4% ogółu ludności zamieszkałej w granicach państwa. Według spisu powszechnego z 14 lutego 1946 r. swą odrębność etniczną wskazało ok. 2,5 mln osób, a w tym zwłaszcza Niemcy, Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Litwini. W obliczu przemian ideologiczno-politycznych niewielki odsetek ludności oficjalnie identyfikował się z odrębnością etniczną. Wynikało to przede wszystkim z polityki przesiedleń, których oprócz Niemców doświadczali Ukraińcy, Białorusini, Litwini. W połowie lat 50. mniejszości narodowe szacowano na ok. 650 tys. osób (ok. 2,4%), w tym: Niemców – 200 tys., Ukraińców – 162 tys., Białorusinów – 148 tys. Żydów – 70 tys., Słowaków – 19 tys., Rosjan – 17 tys., Cyganów – 12 tys., Litwinów – 9 tys. oraz innych narodowości – 11 tys.⁶ Byli oni przedmiotem oddziaływania polityki narodowościowej w postaci odgórnego integracji i asymilacji. Dla wielu osób i wspólnot związanych z polską przestrzenią kulturową nie było to zadanie łatwe. Oficjalnie identyfikowały się z polskością, a w sferze prywatności wyrażały przywiązanie do własnego dziedzictwa przeszłości, starały się bronić swych świątyń czy cmentarzy. Odgórne zakazy pielęgnowania odrębności w praktyce nie przynosiły zamierzonego celu. Sfera odmiennych postaw, zachowań i wartości była widoczna zwłaszcza u społeczności tatarskiej, cygańskiej, a także żydowskiej. Wyjątkowy jej obraz ujawniał się w życiu organizacyjnym ostatniej z wymienionych.

Naród surowo doświadczony gehenną II wojny światowej od pierwszych dni po jej zakończeniu włączył się w odbudowę państwa polskiego oraz podjął wyzwanie tworzenia własnych organizacji narodowych. W społeczności tej wyraźnie zaznaczali swą obecność wychodźcy z przestrzeni kulturowej Związku Radzieckiego. Już w listopadzie 1944 r. utworzyli oni Centralny Komitet Żydów Polskich. Wobec napływu wciąż nowych przedstawicieli społeczności żydowskiej powzięto ideę skupienia ich na Pomorzu Zachodnim, a zwłaszcza w Szczec-

⁴ Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich, Warszawa 1965; B. Kerski, T. Kycia, R. Żurek, *„Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”*. Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku, Olsztyn 2006.

⁵ R. Żerelik, *Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 43.

⁶ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 25–26.

cinie. Decyzję tę uzasadniono możliwościami dużej aktywności społeczno-gospodarczej w tej przestrzeni, z której wysiedlono społeczność niemiecką. Koncepcja napotkała wiele trudności związanych zwłaszcza z ujawnieniem się różnych opcji ideowych i politycznych wynikających z różnego doświadczenia życiowego członków społeczności żydowskiej⁷.

Istotne zmiany w polityce narodowościowej nastąpiły po 1956 r. W warunkach odstąpienia od urzeczywistniania polityki zwanej stalinowską zaistniała możliwość rozwoju życia społeczno-kulturalnego mniejszości narodowych i grup etnicznych⁸. Zaczęto tworzyć towarzystwa społeczno-kulturalne, których powołaniem była konsolidacja społeczna, uczestnictwo w oficjalnym życiu politycznym państwa, pielęgnowanie odrębności, tradycji, zwyczajów i obyczajów. Stały się one podmiotami promocji poszczególnych narodów oraz krajów będących ojczyzną danych wspólnot etnicznych. Z polskiego punktu widzenia miały one oblicze „obce”, co wynikało m.in. z komunikacji językowej. Wiele spośród tych społeczności w ramach towarzystw starało się dbać o ciągłość języka narodowego oraz podejmowało próby jego nauczania, a przy tym prowadziło edukację patriotyczną, czyli w formie szkółek sobotnio-niedzielnich uczyło podstaw wiedzy o swej historii i kulturze.

Dużą aktywność ujawniło np. zarejestrowane prawnie w 1956 r. Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne⁹. Inicjowało ono liczne przedsięwzięcia kulturalne oraz społeczne, m.in. w zakresie amatorskiego ruchu muzycznego, teatralnego, literackiego czy czasopiśmiennictwa. Działalność ta spotkała się z dużym zainteresowaniem zarówno Białorusinów polskich, jak i innych grup narodowościowych mających rodowód kresowy, a zwłaszcza Ukraińców i Polaków. Działalność Towarzystwa była nadzorowana przez polskie władze polityczne zwłaszcza zajmujące się bezpieczeństwem państwa. W 1993 r. Towarzystwo włączyło się w szerszy nurt życia kulturowo-cywilizacyjnego, a w tym naukowego i kulturalnego. Nośnym jego wyzwaniem stało się propagowanie wiedzy o Republice Białoruskiej. W obrazie życia kulturowego mniejszości białoruskiej w latach 90. XX w. ujawniła się bogata sieć instytucjonalizacyjna różnych form aktywności społecznej. W 1993 r. utworzono Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej (ZB w RP), w ramach którego skupiły się takie organizacje, jak: Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Białowieża”, Białoruskie Towa-

⁷ J. Mieczkowski, *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Liczba i działalność polityczna*, Szczecin 1994.

⁸ A. Chodubski, *O mozaice narodowości w dziejach Polski*, [w:] *Tożsamość kulturowa – Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, red. A. Chodubski, A. K. Waskiewicz, Gdańsk 2001, s. 7–18.

⁹ H. Głogowska, *Białorusini na Wybrzeżu Gdańskim*, Toruń 2003.

rzystwo Historyczne, Stowarzyszenie Dziennikarzy Białoruskich, Rada Programowa Tygodnika „Niwa”, Białoruskie Zrzeszenie Studentów, Białoruskie Towarzystwo „Chatka” w Gdańsku oraz partia polityczna Białoruskie Zrzeszenie Demokratyczne.

Przykład mniejszości białoruskiej po II wojnie światowej w Polsce ujawniał podobne drogi rozwoju innych wspólnot narodowościowych i etnicznych, w którym zaznaczały się następujące cezury:

- lata 1944 – 1950;
- 1950 – 1956;
- 1956 – 1989;
- lata 90.;
- rzeczywistość po 2005 r.

W pierwszej z nich polskie władze polityczne dokonywały likwidacji skupisk mniejszościowych poprzez:

- wymianę ludności z radziecką Litwą, Białorusią i Ukrainą;
- wysiedlanie ludności niemieckiej połączone z akcją weryfikacyjną;
- przesiedlenie ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”.

Sprzyjano też emigracji ludności żydowskiej. W latach 1950 – 1956 zahamowano procesy wysiedleńcze na rzecz działań asymilacyjnych. Identyfikacja narodowościowa stawała się sferą głębokiej prywatności, aczkolwiek społecznościom tym pozwalano na tworzenie niektórych form instytucjonalnych, np. mniejszościowych szkół publicznych. W rzeczywistości przemian ustrojowych po 1956 r., w sytuacji tzw. odwilży politycznej odgórnie zostały utworzone towarzystwa społeczno-kulturalne. W 1968 r. społeczność żydowska znalazła się złożonej sytuacji, doświadczyła bowiem tzw. nagonki antyżydowskiej, w konsekwencji której zaczęła opuszczać ziemie polskie.

W latach 70. i 80. mniejszości funkcjonowały na zasadzie swoistego półukrycia. Działały wspomniane powyżej towarzystwa społeczno-kulturalne największych grup narodowościowych. Urzeczywistniały one wyzwania ideologiczno-polityczne państwa polskiego, a oddolnie powodowały integrację poszczególnych grup. W szkołach podstawowych nauka języka mniejszości miała status przedmiotu ponadobowiązkowego. Nowa rzeczywistość zaistniała w latach 80. W sytuacji narastania tendencji przemian ustrojowych, zapoczątkowanych tzw. wydarzeniami sierpniowymi 1980 r., aktywność na rzecz odbudowy swej tożsamości zaznaczyły liczne grupy narodowe i etniczne. Władze polityczne nie stawiały istotnego sprzeciwu ujawniającym się aspiracjom i dążeniom wspólnot mniejszościowych. W warunkach przemian ustrojowych w 1989 r. odstąpiły od polityki asymilacyjnej na rzecz upodmiotowienia mniej-

szości narodowych i etnicznych. W ordynacji wyborczej do Sejmu RP przyjęto możliwość posiadania przez nie własnych reprezentacji parlamentarnych.

Zaszły ważne zmiany dotyczące wspólnot religijnych i kościołów grupujących członków mniejszości narodowych. W kształtowaniu nowego ładu mniejszościowego ważną rolę pełniły jednak regulacje prawne, a w tym m.in.:

- art. 27. i 35. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*;
- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 24 marca 1992 r. w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczestników należących do mniejszości narodowych*;
- *Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy*.

W rzeczywistości ożywienia się aktywności kulturowej mniejszości narodowych i grup etnicznych złożoną kwestią okazało się ich oszacowanie. Ujawniło się duże zróżnicowanie w ich określaniu przez różne podmioty życia społecznego i politycznego, m.in. w narodowym spisie powszechnym ludności, w odniesieniu do organizacji mniejszościowych, działaczy i aktywistów tego życia. Według danych z narodowego spisu powszechnego ludności 2 V 2002 r. w Polsce zamieszkiwało 268,85 tys. osób uznających się za członków mniejszości narodowych i etnicznych, co stanowiło 0,7% ogółu ludności kraju. W spisie tym wyodrębniono 109 kategorii ludności sytuującej się w przestrzeni narodowościowej, etnicznej i etniczno-regionalnej, w tym 91 grup liczyło mniej niż 1000 osób; połowa mniej niż 100, a 1/3 – niż 50¹⁰.

Według tego spisu identyfikację z odrębnością narodową i etniczną ujawniło: 152,9 tys. Niemców (0,4% ogółu ludności Polski); 48,7 tys. Białorusinów (0,13%), 31 tys. Ukraińców (0,08%); 12,9 tys. Romów (Cyganów) (0,03%); 6,1 tys. Rosjan (0,02%); 5,9 tys. Łemków (0,02%); 5,8 tys. Litwinów (0,02%); 2 tys. Słowaków (0,01%); 1,1 tys. Żydów; 1,1 tys. Ormian; 0,8 tys. Czechów; 0,5 tys. Tatarów; 0,05 tys. Karaimów.

Używanie w kontaktach prywatnych (domowych) języka innego niż polski zadeklarowało 563,5 tys. osób (1,47%). Język niemiecki jako podstawowy w komunikacji społecznej wskazało 204,6 tys. osób, białoruski – 40,6 tys., ukraiński – 22, 7 tys., romski (cygański) – 15,8 tys., rosyjski – 15,3 tys., litewski –

¹⁰ *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, red. L. M. Nijakowski, S. Łodziński, Warszawa 2003, s. 279–280.

15,8 tys., łemkowski – 5,6 tys. czeski – 1,5 tys., słowacki – 921 osób, ormiański – 877, hebrajski – 225, jidysz – 37. Nadto 57,6 tys. osób wskazało posługiwanie się w kontaktach lokalnych językiem śląskim, a 52,6 tys. – kaszubskim.

W obrazie narodowościowym i etnicznym obserwuje się w ostatnich latach zwiększanie się społeczności przedstawicieli Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej. Wyjątkową grupę wśród nich stanowią Wietnamczycy¹¹. Często nie ma ona w pełni uregulowanego statusu pobytu w Polsce, nie jest też traktowana w politycznych kategoriach mniejszościowych. Włączyła się ona aktywnie w sferę usług, podejmuje pracę w handlu, gastronomii, tworzy własne firmy produkujące wyroby orientalne, które znajdują popyt na rynku polskim oraz europejskim.

Mniejszości narodowe w Polsce, mimo wyraźnego przystosowania się do otaczającej je rzeczywistości, ujawniają postawę tzw. obcości, świadomości odrębności kulturowej, zgłaszają niezadowolenie, mają poczucie krzywdy oraz osamotnienia w polskiej przestrzeni kulturowej. Sytuacja ta dla wielu grup etnicznych jest złożona, jako że życie jej członków związane jest od kilku pokoleń terytorialnie z ziemią polskimi, zwłaszcza w przestrzeniach pogranicznych. Nie mają oni powiązań rodzinnych ze swoimi narodami zamieszkującymi w państwach ich pochodzenia. Za swą ojczyznę uznają Polskę, a więzi z narodami jawią się im jako przestrzeń symboliczna. W relacjach kultury duchowej nie chcą z niej zrezygnować, aczkolwiek, zaznaczając odrębność swych zwyczajów czy obyczajów, generują postawy ksenofobiczne ujawniające się z dużą siłą w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych. Na przykład, gdy w latach 90. XX w. pojawili się imigranci ormiańscy, którzy charakteryzują się takimi cechami, jak przedsiębiorczość gospodarcza (zwłaszcza w sferze handlu), wówczas między nimi a Polakami doszło do konfliktów, głównie na bazarach, do których nie chciano dopuścić Ormian w obawie przed tworzoną przez nich konkurencją¹².

W latach 90. XX w. dokonano się próby nowego zdefiniowania różnych grup narodowych. Za istotne elementy identyfikacyjne uznawano:

- przynależność do organizacji, stowarzyszeń, struktur danej społeczności;
- podtrzymywanie odrębności edukacyjnej, zwłaszcza zorientowanej na pielęgnowanie języka przodków, znajomości historii i kultury swej wspólnoty w makro- i mikrokontekście;
- pielęgnowanie odrębności wyznaniowej i religijnej wyrażające się poprzez uczestnictwo w nabożeństwach w odrębnych świątyniach, instytu-

¹¹ T. Halik, E. Nowacka, *Wietnamczycy w Polsce. Integracja czy izolacja?*, Warszawa 2002.

¹² „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2002, nr 28/29, s. 51–53.

cjach kultu oraz podtrzymywanie zwyczajów i obyczajów, np. weselnych, pogrzebowych;

- pielęgnowanie ogniw kultury duchowej i materialnej wyrażające się w podtrzymywaniu tradycji, kultywowaniu rodzimej muzyki i śpiewu, kontynuacji tradycji w sferze ubiorów, kulinariów itp., w tym zorientowanie na promocję kulturową odrębności, np. uczestnictwo w przeglądach, konkursach, festiwalach;
- zaznaczanie aktywności społecznej przez liderów czy przywódców danych wspólnot.

Liderzy wspólnot mniejszościowych zwykle postrzegani byli i są w polskiej przestrzeni kulturowej jako ludzie z pasją społecznikowską oraz autentyczni animatorzy życia społeczności. Przez pryzmat ich postaw, zachowań, postrzegane są całe wspólnoty zarówno w skali kraju, jak i w przestrzeniach lokalnych¹³.

Charakteryzując położenie mniejszości narodowych i grup etnicznych do lat 90. XX w., zauważa się, że mimo wielu przejawów odchodzenia od wykluczania ich z pełnego życia kulturowego, w ich świadomości wciąż obecne były obrazy różnych ograniczeń i prześladowań. Wśród członków społeczności ukraińskiej stale żywa była pamięć o brutalnych prześladowaniach w ramach akcji „Wisła”. Mimo tzw. odwilży politycznych nie uzyskiwali oni możliwości powrotu do przestrzeni, z której się wywodzili¹⁴. Ksenofobiczna wrogość wobec nich powodowała, że w nadarzających się okolicznościach opuszczali kraj, m.in. Niemcy, Żydzi, Białorusini i Ukraińcy. Szczególna była sytuacja Romów (Cyganów), którzy przez decyzje administracyjne zostali przymuszeni do porzucenia tradycyjnego, koczowniczego trybu życia. Społeczność ta, nie godząc się na narzucony jej porządek integracyjny, ujawniała postawę obcości. Umacniały się negatywne mity i stereotypy na jej temat, nasilały się akty dyskryminacji, a nawet przemocy¹⁵.

Po zapoczątkowaniu przemian ustrojowych w 1989 r. położenie mniejszości narodowych i etnicznych znalazło odbicie w nowym ładzie legislacyjnym. Między innymi w art. 35. *Konstytucji RP* zapisano: *Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Zapisano nadto, że (...) mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych*

¹³ A. Sobecka, *Kalejdoskop. Spotkania z mniejszościami narodowymi*, Gdańsk 2014.

¹⁴ M. Barwiński, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź 2013, s. 101–115.

¹⁵ A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994.

i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej. W art. 32. zapewniono wszystkim obywatelom, w tym przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych równość wobec prawa oraz w dziedzinie życia społecznego, gospodarczego i politycznego¹⁶. Nośny społecznie stał się zapis Kodeksu karnego z 1997 r. (art. 118.): Kto, w celu wyniszczenia w całości albo w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub grupy o określonym światopoglądzie, dopuszcza się zabójstwa albo powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu osoby należącej do takiej grupy, podlega karze pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności¹⁷.

W umacnianiu **różnorodności** istotne znaczenie miała ustawa o radiofonii i telewizji, w której zapisano, że do zadań publicznych tych mediów należy uwzględnianie potrzeb mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługujących się językiem regionalnym, w tym emitowanie programów informacyjnych w językach tych mniejszości oraz regionalnym¹⁸.

Regulacje prawne dotyczące mniejszości narodowych i etnicznych wypracowywane w Polsce pozostawały w ścisłym związku ze światowym ustawodawstwem, zwłaszcza dotyczącym praw człowieka. Punktem wyjścia w tej kwestii była rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z 10 XII 1948 r., czyli *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*. W art. 2. wskazano, że każdy człowiek jest uprawniony do korzystania ze wszystkich praw i wolności wyłożonych w tej *Deklaracji* bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne przekonania, narodowość, pochodzenie społeczne, majątek, urodzenie lub jakiegokolwiek inne czynniki¹⁹. Dalsze sprecyzowanie tych praw zostało dokonane m.in. w *Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych* (z 16 XII 1966 r.) oraz *Deklaracji praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych* (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 10 XII 1992 r.). W ostatnim z wymienionych dokumentów określono: pojęcie mniejszości jako podmiotu ochrony; prawo do ochrony tożsamości i istnienia grupy mniejszościowej; możliwości korzystania przez osoby należące do mniejszości ze swych praw indywidualnie i we wspólnocie z innymi członkami grupy; wolności stowarzyszania się; prawa do kontaktów zarówno w ramach danej grupy w kraju osiedlenia, jak

¹⁶ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, DzU 1997, nr 78, poz. 483.

¹⁷ *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*, DzU 1997, nr 88, poz. 554.

¹⁸ DzU 1993, nr 7, poz. 34.

¹⁹ G. Janusz, R. Bajda, *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000, s. 29.

i z osobami tej samej przynależności narodowej, etnicznej, religijnej lub językowej z zamieszkałymi w innych państwach.

Mimo wielu kwestii spornych, ujawniających się w definiowaniu mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, 6 I 2005 r. przyjęto ustawę ich dotyczącą. Zgodnie z nią za mniejszość narodową uznaje się grupę obywateli polskich, która spełnia następujące warunki:

1. Jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej.
2. W sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją.
3. Dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji.
4. Ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie oraz ochronę.
5. Jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej 100 lat.
6. Utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie²⁰.

Zgodnie z tym zapisem za mniejszości narodowe uznaje się społeczności: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską, żydowską.

Z kolei za mniejszością etniczną w rozumieniu ustawy uznaje się obywateli polskich spełniających powyższe warunki z wyjątkiem punktu 4. oraz 6., które brzmią następująco:

4. Ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie oraz ochronę.
6. Nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Zgodnie z ustawą za mniejszości etniczne w Polsce uznaje się społeczności: karaimską, łemkowską, romską (cygańską), tatarską. W omawianym dokumencie określa się, że każda osoba należąca do mniejszości ma prawo do swobodnej decyzji o traktowaniu jej jako osoby należącej bądź też nienależącej do mniejszości, a wybór taki lub korzystanie z praw związanych z tym wyborem nie pociąga za sobą jakichkolwiek niekorzystnych skutków. Nikt nie może być obowiązany do udowodnienia swej przynależności do danej mniejszości.

Zabrania się stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości, jeżeli są stosowane wbrew ich woli. Organy władzy publicznej są obowiązane podejmować odpowiednie przedsięwzięcia w celu:

²⁰ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, DzU 2005, nr 17, poz. 141.

- popierania pełnej i rzeczywistej równości w sferze życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego pomiędzy osobami należącymi do mniejszości a będącymi w większości;
- ochrony osób, które są obiektem dyskryminacji, wrogości lub przemocy będących skutkiem ich przynależności do mniejszości;
- umacniania dialogu międzykulturowego.

Rozwiązania ustawowe nie satysfakcjonują niektórych grup etnicznych, a zwłaszcza Ślązaków i Kaszubów. Ślązacy przekonują, że powinni być traktowani na równi z takimi mniejszościami, jak Romowie, Łemkowie i Tatarzy. Oznacza to nie tylko wprowadzenie śląskiej mowy do szkół, ale nawet umożliwienie zdawania z tego zakresu matury. Podczas spisu powszechnego w 2011 r. identyfikację z narodowością śląską zadeklarowało 376 tys. osób, a 431 tys. – polską i śląską jednocześnie. Społeczność ta stara się dowodzić, że ma odrębną kulturę, tradycję i język, a podwaliny obecnej śląskiej wspólnoty etnicznej stworzyły plemiona śląskie, które w V w. zajęły dorzecze środkowej i górnej Odry. W 2015 r. negatywną opinię w sprawie uznania społeczności śląskiej za mniejszość etniczną wydała Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych²¹.

Problem mniejszości narodowych ujawnia się w czasie wyborów władz politycznych. W 1991 r., określając ordynację, zwolniono komitety mniejszości narodowych z wymogu przekroczenia progu 5%. Miało to być swoistym zadośćuczynieniem za eliminowanie z życia politycznego od 1945 r. mniejszości narodowych, a zwłaszcza Ukraińców, Białorusinów i Niemców. W praktyce okazało się, że wprowadzenie do parlamentu przedstawicieli tych mniejszości jest trudne, co wynika też z obwarowań, np. zasady, że kandydat na parlamentarzystę powinien być działaczem organizacji mniejszościowych uznanych przez polski system prawny. Wybór własnych parlamentarzystów nie spotkał się ze znaczącym zainteresowaniem grup mniejszościowych. W 1991 r. ich członkowie oddali na swych przedstawicieli 1,67% wszystkich ważnych głosów, zaś w 1993 r. – 0,874%. W krótkim czasie poparcie dla mniejszości zmniejszyło się o 30%²².

W ostatnich pięciu latach obserwuje się zmniejszającą się identyfikację z mniejszościami narodowymi. Aktywne uczestnictwo w życiu mniejszościowym obejmuje coraz węższe kręgi osób. Wynika to przede wszystkim z tworzenia się globalnego społeczeństwa obywatelskiego. Mimo głoszonej dywersyfikacji życia kulturowego jako przeciwnego bieguna globalizacji obraz życia spo-

²¹ „Rzeczpospolita”, 13 sierpnia 2015 r., s. A3.

²² H. Chałupczak, T. Browarek, op. cit., s. 315–316.

łecznego jest generowany przez postęp naukowo-techniczny, a w tym przez rozwój informatyzacji. Tworzy się kultura obrazkowa, która wypiera lokalizm na rzecz uniwersalizmu. W generowaniu postaw, zachowań czy wartości ważną rolę pełnią międzynarodowe rozwiązania prawne zajmujące miejsce relacji etycznych, moralnych. Lokalne zachowania etyczne zastępuje poprawność polityczna zorientowana na uniwersalny ład globalny²³.

Według najnowszych szacunków odnośnie do identyfikacji mniejszościowej narodowej i etnicznej przyjmuje się, że w Polsce zamieszkuje ok. 200 tys. Białorusinów, 3 tys. Czechów, 20 tys. Litwinów, 300 tys. Niemców, 5 – 8 tys. Ormian, 10 tys. Rosjan, 200 tys. Ukraińców, 10 tys. Żydów, 150 Karaimów, 60 tys. Łemków, 20 tys. Romów i 5 tys. Tatarów²⁴.

Założenia polityki narodowościowej po 1989 r. jako drogi do **różnorodności** są następujące:

- określenie nienaruszonego standardu gwarantującego każdej grupie etnicznej możliwości rozwoju, kultywowania odrębności, pielęgnowania tradycji, kultury i języka;
- prawo do deklaracji o uczestnictwie w życiu danej mniejszości, które powinno wynikać z indywidualnej potrzeby i subiektywnego rozstrzygnięcia człowieka o swej przynależności narodowej;
- przestrzeganie prawa międzynarodowego i wewnętrznego przez państwo w odniesieniu do mniejszości; przestrzeganie zasady lojalności mniejszości narodowych i etnicznych wobec państwa polskiego;
- eksponowanie przez państwo pozytywnej roli mniejszości jako naturalnego pomostu w stosunkach Rzeczypospolitej z ich państwami macierzystymi²⁵.

Mimo wielu regulacji prawnych dotyczących mniejszości narodowych nie wypracowano czytelnej polityki narodowościowej. Nie utworzono centralnej instytucji odpowiedzialnej za koordynację polityki wobec mniejszości. Rzeczywistość tę uzasadnia się wyzwaniem demokratyzacji życia kulturowego, społeczeństwa obywatelskiego. W strategii tej ujawnia się tendencja do odchodzenia od scentralizowania na rzecz powiązań poziomych, partycypatywności jednostki. Uznaje się, że ludność ze wszystkich grup narodowościowych i etnicznych

²³ A. Chodubski, *Wartości polityczne kształtującej się cywilizacji informacyjnej*, „Cywilizacja i Polityka” 2010, nr 8, s. 9–17.

²⁴ Ż. Kostryk, *Prawa mniejszości narodowych i etnicznych* [w:] *Dialog kultur*, red. S. Achremczyk, S. Garbart, L. Ozdarska, Olsztyn 2013, s. 20–23.

²⁵ M. Giedroń, M. Mieczkowska, J. Mieczkowski, *Stosunki etniczne w Polsce po 1989 r.*, [w:] *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, t. 7, red. A. Chodubski, A. K. Waśkiewicz, Gdańsk 2006, s. 29.

uzyskała po 1989 r. podmiotowość w relacjach wewnętrznych i zewnętrznych. Gwarancją stały się podpisane i ratyfikowane przez Polskę układy międzynarodowe.

W promocji życia mniejszościowego i etnicznego ważną rolę pełnią media. Zauważa się, że powierzchowna promocja odrębności za pośrednictwem telewizji i radia w recepcji szerokich kręgów społeczeństwa jest istotniejsza niż autentyczna, pozytywistyczna działalność jednostek i grup ukierunkowana na umacnianie odrębności wartości życia mniejszości. Obecnie obserwuje się dychotomiczne postrzeganie mediów przez mniejszości. Z jednej strony charakterystyczna jest niechęć do ukazywania ich odrębności w mediach, z drugiej zaś – media postrzega się jako środek służący integracji wokół wartości poszczególnych grup narodowych i etnicznych, dający możliwość łamania mitów i stereotypów²⁶.

W ostatnim czasie położenie mniejszości narodowych i etnicznych w rzeczywistości mityzowanej związane jest z ruchami uchodźczymi społeczności z Azji i Afryki, ale też z przestrzeni ukraińskiej. Uchodźcy, jak i mniejszości narodowe oraz etniczne, bywają postrzegani jako „obcy”, wobec których ujawnia się nieufność oraz niechęć w zakresie społeczno-politycznym.

W refleksji uogólniającej wskazane zjawiska i procesy można skonstruować, że w ostatnim 70-leciu, czyli od czasu zakończenia II wojny światowej:

1. Mniejszości narodowe i etniczne były oraz są przedmiotem manipulacji ideologiczno-politycznych państwa i jego organów.
2. Na ugruntowywanie ich **różnorodności** ważny wpływ mają rozwiązania prawne o zasięgu światowym i europejskim.
3. Oddolnie ważne znaczenie w podtrzymywaniu odrębności kulturowej poszczególnych mniejszości pełnią ich liderzy.
4. W procesie globalizacji wyznacza się im rolę przeciwnego bieguna – dywersyfikacji; sprowadza się ją przede wszystkim do pielęgnowania wartości dziedzictwa przeszłości.

Ugruntowywanie **różnorodności** w życiu mniejszości narodowych i etnicznych, wypływające z demokratyzacji kulturowej państwa oraz budowy społeczeństwa obywatelskiego (partycypatywności obywatelskiej), w praktyce społeczno-politycznej jest procesem odwrotnym do założeń. Powoduje osłabianie kondycji społecznej mniejszości, co obserwuje się w przestrzeni lokalnej, m.in. pomorskiej.

²⁶ A. Chodubski, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce: dziedzictwo przeszłości i teraźniejszości*, [w:] *Współczesne wyzwania polityki wobec romskiej mniejszości etnicznej – edukacja, dyskryminacja, wykluczenie społeczne*, red. E. Subocz, S. Garbart, Warszawa 2013, s. 134–135.

Bibliografia

- Barwiński M., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź 2013.
- „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2002, nr 28/29.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995*, Lublin 1998.
- Chodubski A., *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce: dziedzictwo przeszłości i teraźniejszości*, [w:] *Współczesne wyzwania polityki wobec romskiej mniejszości etnicznej – edukacja, dyskryminacja, wykluczenie społeczne*, red. E. Subocz, S. Garbart, Warszawa 2013.
- Chodubski A., *Mniejszości narodowe w dziejach polskiej cywilizacji*, [w:] *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1996.
- Chodubski A., *O mozaice narodowości w dziejach Polski*, [w:] *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, red. A. Chodubski, A. K. Waśkiewicz, Gdańsk 2001.
- Chodubski A., *Wartości polityczne kształtującej się cywilizacji informacyjnej*, „Cywilizacja i Polityka” 2010, nr 8.
- Dziennik Ustaw 1996, nr 30, poz. 192.
- Giedroń M., Mieczkowska M., Mieczkowski J., *Stosunki etniczne w Polsce po 1989 r.*, [w:] *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, t. 7, red. A. Chodubski, A. K. Waśkiewicz, Gdańsk 2006.
- Głogowska H., *Białorusini na Wybrzeżu Gdańskim*, Toruń 2003.
- Halik T., Nowacka E., *Wietnamczycy w Polsce. Integracja czy izolacja?*, Warszawa 2002.
- Janusz G., Bajda R., *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000.
- Kerski B., Kycia T., Żurek R., „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie”. *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku*, Olsztyn 2006.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, DzU 1997, nr 78, poz. 483.
- Kostrzyk Ż., *Prawa mniejszości narodowych i etnicznych*, [w:] *Dialog kultur*, red. S. Achremczyk, S. Garbart, L. Ozdarska, Olsztyn 2013.
- Lewandowski E., *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn – Warszawa 1995.
- Mieczkowski J., *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945 – 1956, Liczba i działalność polityczna*, Szczecin 1994.
- Mirga A., Mróz L., *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, red. L. M. Nijakowski, S. Łodziński, Warszawa 2003.
- Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich*, Warszawa 1965.
- „Rzeczpospolita”, 13 sierpnia 2015 r.
- Sobecka A., *Kalejdoskop. Spotkania z mniejszościami narodowymi*, Gdańsk 2014.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*, DzU 1997, nr 88, poz. 554.

Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, DzU 2005, nr 17, poz. 141.

Żerelik R., *Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997.

Summary

70 years for diversity

National and ethnic minorities in Poland

This study indicates that in the last 70-year period, i.e. since the end of World War II, national and ethnic minorities have been and are the object of manipulation of political ideologies of the state and its organs. The legal solutions at the global and European level influence on embedding their DIVERSITY. Their leaders are important in maintaining the cultural identity of the minorities. In the process of globalization, they are assigned the role of the opposite pole, i.e. diversification, which is brought primarily to cultivate the heritage of the past. Embedding of DIVERSITY in the life of national and ethnic minorities, stemming from cultural democratization of the state of the civil society (civil participatory) in socio-political practice is the reverse of assumptions. It results in weakening of the social conditions of minorities, which is observed in the local area, including in the Pomeranian.

keywords: ethnic awareness, national and ethnic minorities, political culture, politics, state

słowa kluczowe: kultura polityczna, mniejszości narodowe i etniczne, państwo, polityka, świadomość etniczna